

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE GİRİŞ

ULİ102U

KISA ÖZET

1.ÜNİTE Uluslararası İlişkilere Giriş

GİRİŞ

Giderek büyüyen, büyürken küçülen, ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin derinleştiği ve yaygınlaştığı ve her geçen gün biraz daha karmaşıklaşan bir dünyada yaşıyoruz. İkinci ünite de göreceğimiz gibi, yaşadığımız dünyayı “küreselleşen dünya” olarak tanımlayabiliriz. Küreselleşen dünyamızda, sorunlar, meydan okumalar, riskler küresel ölçekte etkiler ve sonuçlar yaratıyorlar ve küresel ölçekte geliştirilecek çözümleri gerekli kılıyorlar. Küreselleşen dünyamız, teknolojik gelişmelerle dünyanın geleceğini ve hepimizin yaşamını ciddi etkileyen risklerin eş zamanlı yaşandığı bir dünya olarak nitelendirilmektedir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE GİRİŞ

Küreselleşen dünyamızın gerek ülkelerin gerekse de dünyanın yönetimine etkilerini nasıl anlayacağız? Bu bağlamda, akademik ve bilimsel çalışmalar temelinde küreselleşen dünyamızı anlama ve açıklama çabasının çok önemli bir alanın, Uluslararası İlişkiler olduğunu görüyoruz. En genel anlamı içinde, uluslararası ilişkiler, dünyamızda ülke içi değil, ülkeler arası ilişkileri anlamaya çalışır, bunu yaparken, ağırlığı devletlerarası ilişkilere verir. Eğer Siyaset Bilimi bölümü, ülke içinde, devlet - toplum - birey ilişkilerini anlamaya çalışan bir bilim dalıysa, Uluslararası İlişkiler, devletlerarası ilişkileri anlamaya çalışan bir bilim dalıdır.

Bu noktada, hemen, uluslararası ilişkileri anlama ve açıklama sürecinde dikkate almamız gereken önemli üç noktanın altını çizelim: **Birincisi**, devletleri hükümetler temsil ettiği için, bazen uluslararası ilişkiler **dış politika** ile karıştırılabilir. Şüphesiz ki, hükümetlerin başka hükümetlerle yaptığı anlaşmaları, ilişkileri, bazen savaşları içeren dış politika, uluslararası ilişkilerin çok önemli bir boyutudur ama kendisi değildir. Uluslararası ilişkiler, dış politikanın ötesinde, siyasi, ekonomik, kültürel ve bireysel boyutlarda, dünyayı anlama, devletlerin yapmış olduğu tercihleri ve kararları anlama ve bu temelde oluşan devletlerarası ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihsel süreç içinde değişimini ya da sürekliliğini anlama çabasını içerir;

İkincisi, uluslararası ilişkiler, **uluslararası ekonomi** ve **uluslararası hukuk** alanlarını da içermektedir. Ticaretten yatırıma, çok geniş bir alanda, uluslararası ekonomi giderek önem kazanan bir alan olarak, ayrı dersler halinde verilmektedir. **Üçüncü** olarak, dünyamızın karmaşıklığı, son yıllarda devletler, ekonomiler, kültürler ve hatta günlük yaşam alanları arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin artmasına anlam veren “küreselleşme” kavramını ortaya çıkartmıştır ve uluslararası ilişkiler de küreselleşmeden etkilenmiştir.

Fransız Devrimi: En kısa tanımı ile Fransız İhtilali, 1789’da Fransa’daki mutlak monarşinin ayaklanma ile devrilmesi sonucu, cumhuriyet rejiminin kurulması olarak kabul edilmektedir. Fransız İhtilali sonucunda milliyetçilik akımlarının ortaya çıkması ve ulus devlet kavramının çıkış noktası olması bakımından uluslararası ilişkiler çerçevesinde en önemli olaylardan biri olarak kabul edilmektedir.

Ülke içinde devlet; merkezi, alansal ve kanun yapma ve uygulama hakkı ve yeteneğine sahip tek egemen otoritedir. **Devlet**, ülkesi içindeki ordusu ve polisiyle, diğer bir deyişle, silahlı güvenlik güçleriyle, ülke içi düzen ve güvenliği sağlayan, ülkesinin alansal bütünlüğünü

güvence altına alan ve temelde savaşa bile gidebilen, hukuk ve yargı kurumlarıyla da düzeni ve güveni hukuk temelinde de gerçekleştiren bir kurumdur.

Ülke içinde gruplar ve bireyler, devletin egemenliğini ve ülke içi düzeni hukuk yoluyla korumasını ve gerekli olduğu zamanda hukuk kurallarına uygun bir biçimde güç kullanmasını kabul ederler. Devletin, diğer örgütlerden farklı olarak, uygulaması ve sınırları hukuk temelinde çizilmiş “**meşru güç kullanma kapasitesi ve hakkı**” vardır. Devletin güç kullanma kapasitesi ve hukuk temelinde işleyen bu “hak”kı, devletin gücü ve iktidarını, ekonomik ve kültürel güç ve iktidardan ya da ekonomik sınıfların ve kültürel aktörlerin güç kapasitesinden ayırmaktadır.

KAPSAM, İÇERİK VE AKTÖRLER

Kapsam

Uluslararası ilişkilerde merkezi otorite olmadığı için, devletler kendi ülkelerinin alansal güvenliğini korumayı genelde birinci plana çıkartırlar. Güvenlik, devletlerin birincil amaçlarının başında gelir. Bu nedenle de, uluslararası ilişkiler genelde devletlerarası güvenlik temelli güç ilişkileri olarak düşünülür.

Uluslararası Güvenlik: Uluslararası güvenlik, uluslararası kuruluşların ve devletlerin karşılıklı güvenlik ve koruma sebebiyle ortaya koyduğu tüm önemleri içeren, oldukça geniş bir içeriği olan ve önemli bir kavramdır. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerin önemli bir alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Serbest Pazar Ekonomisi: Serbest piyasa ekonomisi olarak bilinen bu gelişme, ekonomik faaliyetlerin rekabet şartları içerisinde serbestçe yapılabildiği, devlet müdahalesinin olmadığı, ekonomik sorunların çözümünün fiyat mekanizması ile gerçekleştiği ekonomik model olarak tanımlanmaktadır.

Uluslararası Ekonomi: Bağımsız devletler, uluslararası örgüt ve kuruluşlar arasındaki ekonomik ilişkiler ile ekonomik uygulamalar bütününe denir.

Uluslararası Ticaret: Uluslararası ticaret, ülkeler arasında uluslararası bölge ve sınırlar arasında yapılan, belirli anlaşmalar ve kurallar çerçevesinde sürdürülen, ülkelerin milli gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan, çok uluslu ticaret olarak tanımlanmaktadır.

İçerik

Uluslararası ilişkilerde giderek sert gücün yanında yumuşak gücün de önem kazanması, hatta daha etkili ve istenilir bir güç kapasitesi yaratması sürecini yaşıyoruz. Bu noktada, uluslararası ilişkilerin içeriğine ve aktörlerine geçebiliriz. Daha önce de değindiğimiz gibi, uluslararası ilişkiler, savaş ve barışın tarihidir. Savaşların dünya ölçeğinde yaşandığı, Irak ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi hâlâ da yaşanmaya devam ettiği bir tarih. 21. yüzyılın **terör ve savaşla** başlaması ve geleceğin de savaşla belirlenme riskinin var olması, savaş olgusunu, dün gibi bugün de, uluslararası ilişkilerin en önemli konusu yapmaktadır.

Bu bağlamda, ikinci önemli konu olarak, **barış inşası ve çatışmaların önlenmesi** ortaya çıkıyor. Hem ülkeler arası barışı, hem de ülke içinde başlayarak bölgesel ve küresel istikrarı tehdit eden çatışmaların çözümüne dayalı barışı inşa etmek, uluslararası ilişkiler içinde çok

önemli bir konu. Üçüncü alan olarak, **ekonomiyi** göstermeliyiz. Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası Siyasal Ekonomi çalışma alanlarının giderek artan önemi ve popülerliğinin gösterdiği gibi, ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme, ekonomik istikrar, insani kalkınma, çevrenin korunması, dış yatırım, işsizliğe ve yoksulluğa karşı mücadele ve uluslararası ticaret; tüm bunlar ekonomi alanının uluslararası ilişkiler içindeki önemini sergiliyorlar.

Dördüncü olarak, **liderlik** olgusunu söylemeliyiz. Uluslararası ilişkiler ağırlıklı olarak ulus devletler arası ilişkilere yoğunlaşmıştır. Bu ilişkiler içinde de iki önemli noktanın altını çizmeliyiz. Birincisi, ulus devletler farklı sert ve yumuşak güce sahipler, farklı ekonomik gelişme ve kalkınma düzeylerindedir ve farklı kültürel kimliklere ve geleneklere sahipler. İkincisi, ulus devletler birbirleriyle, daha önce vurguladığımız gibi, merkezi otoritesi olmayan bir alanda ilişkiye giriyorlar. Bu nedenle, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası sistemde, düzen ve istikrar nasıl sağlanacak sorusu çok önemli oluyor ve liderlik bu sorunun somutlaştığı noktayı bize gösteriyor.

Beşinci ve son olarak, **demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet** alanlarını gösterebiliriz. Ünlü felsefeci Immanuel Kant, “demokrasiler birbirleriyle savaşmaz” der.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM): Bu uluslararası mahkeme 1959 yılında, Avrupa Konseyi’ne bağlı olarak kurulup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokolleri ile güvence altına alınmış olan temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla görevini sürdürmektedir.

Aktörler

Uluslararası ilişkileri harekete geçiren en azından beş aktörden önem ve güç sırasına göre bahsedebiliriz: **ulus devlet, uluslararası örgütler, uluslararası şirketler, ulus devlet altı örgütler** ve sosyal hareketleri de içeren **sivil toplum**. Birinci olarak, **ulus devlet**, uluslararası ilişkilerin ana ve hâlâ belirleyici aktörüdür. **Egemenlik**, ülke içinde bağımsız yönetim hakkı ve kapasitesi, ama aynı zamanda, uluslararası toplum tarafından da devletin tanınmasını simgeleyen hukuki bir statüdür.

İkinci olarak, **uluslararası örgütler**; devletler tarafından, güvenlik, mali, ticaret, vb. alanlarda düzenleyici kuralları ve normları yaşama geçirmek için kurulmuş platformlar, örgütsel yapılar olmakla birlikte, zaman içinde ulus devletler üzerinde etki yaratma kapasitesine ulaşmışlardır.

Uluslararası Örgütler: Bu örgütler, uluslararası ilişkiler literatüründe uluslararası kurallara ve üyelere sahip, çeşitli konularda uzmanlaşan ve bu konular üzerinde çalışmalarını sürdüren ve devletler tarafından desteklenen organizasyonlardır. Amaçları bakımından güvenlik, ekonomik, ticaret, sağlık gibi farklı alanlarda çalışan bu örgütler, evrensel bazda tanınmışlardır. Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü bu organizasyonlardan bazılarıdır. Uluslararası örgütler gibi, üçüncü olarak, **uluslararası şirketler** de uluslararası ilişkilerde önem kazanıyorlar. Dördüncü olarak, özellikle son on yıldır güç ve önem kazanan, **devlet altı örgütler** üzerinde durmalıyız. Bu aktörler, sivil toplum gibi gözükmeyle birlikte, sivil değerlerden uzak, amaçlarını gerçekleştirmek için şiddet uygulayabilen örgütlerdir.

Beşinci aktör olarak, küresel **sivil toplumu** gösterebiliriz. İnsan haklarından çevrenin korunmasına, yoksulluğa karşı mücadeleden barışın korunmasına, geniş bir yelpazede,

küresel ölçekte hareket eden sivil toplum kuruluşlarının da görünürlüğünün ve öneminin arttığını gözlemliyoruz.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE TEMEL YAKLAŞIMLAR

Uluslararası ilişkilerin kapsamı, içeriği ve aktörlerinin bağlantı noktası; bilgi ve yöntem temelli belli önermeler ve saptamalarla uluslararası ilişkileri anlama ve açıklama çabamıza katkı veren yaklaşımlardır. Uluslararası ilişkilere yaklaşımlar sayesinde, gelişmeleri, değişimi, olayları, sorunların çıkış nedenlerini, ya da çözüm olasılıklarını anlayabiliriz. Aktörler, bu yaklaşımlar temelinde, uluslararası ilişkilere anlam verirler, yorumlar ve politikalar üretirler.

Realizm (Gerçekçilik)

Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat ve savaş öncesi savaş olasılığını engellemek için kurulan Milletler Cemiyeti'nin başarısız olması, devlet ve güç temelinde dünyayı yorumlayan Realizm ya da Gerçekçilik yaklaşımını uluslararası ilişkilerin egemen yaklaşımı yapmıştır. Gerçekçilik, uluslararası ilişkilerin temelini **uluslararası politika** olarak görür ve bu nedenle de, **güvenlik** gereksinimini ya da güvenlik sorununu bu ilişkilerin kurucu unsuru olarak tanımlar. Güvenlik gereksinimi, ekonomik kalkınmadan ya da kültürel ilişkilerden önce gelir ve bu gereksinimin karşılanmasını içeren uluslararası politika, uluslararası ekonomi ya da uluslararası kültürel ilişkilerden daha önemlidir

Realizm, bu anlamda bize, güvenlik eksenli bir uluslararası ilişkiler anlayışını sunar. Bu sunum içinde, Gerçekçilik veya Realizm, aşağıdaki noktaları içeren bir yapıda hareket eder:

1. Uluslararası ilişkiler, devletin merkezi otorite olduğu ulusal ilişkilerden farklı olarak, merkezi otoritesi olmayan bir ilişki biçimidir ve birincil düzeyde, devletlerarası ilişkiler tarzında hareket eder.
2. Devlet, uluslararası ilişkilerin ana aktörüdür ve özünde .üvenlik eksenli bir yaklaşıma sahiptir.
3. Merkezi otoritenin olmadığı bir ortamda ilişkiye giren devletler, özünde birbirlerine güvenmezler, birbirlerinin amaçları ve kararlarına şüpheyle yaklaşır ve bu nedenle de kendilerini ve ülkelerinin alansal bütünlüğünü korumak için güvenlik gereksinimini ön plana çıkarırlar
4. Güvenlik bu bağlamda devletin temel çıkarı ve amacıdır. Devletler bu amaç için özellikle askeri güçlerini arttırma yoluna giderler. Güç, uluslararası ilişkileri, güç ilişkileri yapan bir kavramdır ve özünde diğer devletleri etkilemek ya da caydırmak için askeri güç kapasitesi olarak algılanmalıdır.
5. Güvenlik edinimi olarak tanımlanan devlet çıkarı, uluslararası ilişkilerin ana hareket tarzını tanımlar; uluslararası ilişkiler esas olarak çıkar temelli ilişkilerdir.
6. Uluslararası örgütler, uluslararası şirketler ve sivil toplum kuruluşları devlet çıkarından sonra gelir ve ikincil öneme sahiptirler.

İdealizm (Kurumsalcılık)

Gerçekçilik ya da Realizm, hâlâ uluslararası ilişkilerde egemen konumunu korumaktadır. Bununla birlikte, devlet ve güvenlik eksenli hareket tarzı içinde gerek değişimi açıklamada, gerekse de uluslararası ilişkilerin giderek karmaşıklaşan yapısını anlamada sorunlar yaşamaktadır. Bu sorun alanlarından birisi, ekonominin giderek önem kazanması ve özellikle bu alanda uluslararası ve bölgesel örgütlerin güçlenmesidir.

İdealizm, hem uluslararası ilişkiler ile ulusal ilişkiler arasındaki, hem uluslararası politika ile uluslararası ekonomi ve uluslararası hukuk arasındaki, hem de güvenlik ile ekonomi arasındaki bağlantılar üzerine odaklanmakta ve yoğunlaşmaktadır. Bunu yaparken de, devletler kadar, evrensel ve bölgesel **uluslararası örgütlere** de önem vermektedir. İdealizme göre, bu **kurumlar** da devlet gibi uluslararası ilişkilerin önemli aktörleridir. İşte bu nedenle bu yaklaşıma “kurumsal yaklaşım” adını da verebiliriz.

Dünya Sistemi

Realizm ve İdealizm, uluslararası sistemde daha çok düzen ve sürekliliğin sağlanmasını amaçlayan yaklaşımlardır. Uluslararası ilişkilere yaklaşırken de değişimi değil, düzeni ön plana çıkartırlar. Bu nedenle de, Realizm ve İdealizm, sistemdeki eşitsizlikleri, zengin ve fakir ülkeler ile insanlar arasındaki ekonomik kalkınmışlık ve refah farklılıklarını ve güç ile iktidar ilişkilerini eleştiren bir tarzda hareket etmezler. Aralarındaki farklılıklara rağmen, Realizm ve İdealizm, var olan sistemi ve düzeni koruyan hareket tarzları içinde benzeşirler.

İnşa Edici Yaklaşım

Son yıllarda, uluslararası ilişkiler alanında, BM ya da AB gibi uluslararası örgütlerin ve ulus içi ve küresel ölçekte hareket eden sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası ilişkilerde reform yaratabileceğine inanan ve reform yoluyla daha adil ve demokratik bir dünya yönetiminin inşa edilebileceğini öneren yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, Dünya Sistemine benzer eleştiriler yapsa da, sistemin, doğru normların devletler ve uluslararası örgütler tarafından içselleştirilmesi ve yaşama geçirilmesiyle düzeltilebileceğine inanmaktadır. Bu normların başında, insan hak ve özgürlükleri, demokrasi, hukukun üstünlüğü gelmektedir.

Eleştirel Kuram

Yukarıda sıraladığımız tüm yaklaşımlar, modern zamanlardaki uluslararası ilişkilerden çıkmıştır. Bu nedenle de, ya devlet ya ekonomi ya sömürü ya da insani değerler eksenli hareket etmektedirler. O zaman, uluslararası ilişkilerle modern zamanlara anlam veren Modernite arasındaki bağlantı nedir? **Modernite**, uluslararası ilişkilerin tarihsel bağlamıdır ve bu nedenle de, bu ilişkiler özünde Batı merkezli ve Batının dünyanın gerisine hâkimiyetini meşrulaştırmaya yarayan hatta bu hâkimiyetin sürmesine hizmet eden ilişkilerdir.

KÜRESEL ÇALKANTI (TÜRBÜLANS)

Küreselleşmeyi anlama ve açıklama için son yıllarda sıklıkla “kriz” saptaması da yapılmaktadır. 11 Eylül 2001 terör saldırısı ve sonrası 2003’de Irak’ın işgaliyle başlayan güvenlik sorunları; 2008’de Amerika’dan başlayarak dünyaya yayılan ve Avrupa ülkelerinde ciddi anlamda hissedilen ekonomik kriz; 2010’da Tunus’ta başlayan Arap Baharı sonrasında, Libya’dan başlayarak Suriye’de yaşanan iç savaşlar, vesayet savaşları, terör, şiddet, göç; Suriye, Irak, Libya, Yemen, Sudan ve benzeri devletlerde ortaya çıkan, devletin kendi iç işlerini ve sınırlarını kontrol etme kabiliyetinin zayıflamasına anlam veren “çökmüş devlet sorunu”; fakirlik ve işsizlik sorunlarının derinleşmesi; iklim değişikliği ve çevre kirliliği sorunu; enerji ve su, besin, toprak gibi doğal kaynaklarda azalma: tüm bu sorunların bir bütünü olarak, 21.yy’ın başından beri, küreselleşen dünyanın sadece karşılıklı bağımlılık ilişkileri temelinde değil aynı zamanda “kriz”, hatta, “çoklu ya da çok boyutlu krizler” tarafından şekillendiğini göstermektedir.

KÜRESEL GÜÇ KAYMASI

Bir taraftan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin, diğer taraftan da çalkantı ve çoklu krizin eş zamanlı yaygınlaşmasını, derinleşmesini ve hızlanmasını içeren bugünün ve yarının küreselleşme süreci, aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin üzerinde hem **aktör** hem de **güç-iktidar ilişkileri** temelinde ciddi etkiler de yaratmaktadır.

Küreselleşme, gerek içerdiği karşılıklı bağımlılık ilişkileri, gerekse de karşılaştığı çoklu kriz temelinde, güç ve iktidarın alanında **“coğrafi kayma”** ve **“gücün farklılaşması”** süreçlerini ortaya çıkarmaktadır.

Coğrafi kayma, “güç” ve “iktidar” çerçevesinde, mekânsal ve kapasite/kullanım olarak;

- Batı’dan (Amerika ve Avrupa) Doğu’ya (Asya) kaymasını;
- Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya, Türkiye, Meksika, Malezya, Güney Afrika vb. “orta güçte ülkelerin” bölgesel ve küresel ölçekte giderek etkilerini arttırmalarını, “yükselen güçler” ve “gelişen pazarlar” niteliklerini kazanmalarını ve “bölgesel güç/kilit ülke” konumuna gelmelerini;
- Uluslararası ilişkiler alanında, 17.yy’dan Soğuk Savaşın bitimine kadar egemen olan “Batı ve Gerisi” ve “Batı-Doğu Karşıtlığı” söylemlerinde ciddi bir kırılmayı, yer değiştirmeyi, diğer bir deyişle “Gerisi”nin ve “Doğu”nun güç ve iktidar kazanmasını ifade eden bir kavramdır.

Güç, en genel anlamda, **“A’nın B’nin, B’nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi, yapmasını sağlaması”** ya da, **“A’nın B’nin, A’nın kendi çıkarına dönük karar almasını ve hareket etmesini sağlama kapasitesi”** olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, küreselleşme güç kapasitesi ve iktidar ilişkilerinde aşağıdaki farklılaşmaların güçlenmesine katkı vermektedir:

- Bu tanıma uygun aktörlerin artık sadece Batı değil, Batı dışı ya da gerisi alanlardan da çıkması,
- Artık sadece askeri güç, baskı ve sopayı simgeleyen “Sert Güç” olarak değil; aynı zamanda, diplomasi, uzlaşma, insani yardım, kimlik, ekonomik dinamizm, kamu diplomasisi, popüler kültür alanlarından beslenen ve rıza ve kazan-kazan ilkesini içeren “Yumuşak Güç” kavramının önem kazanması olarak sıralayabiliriz.

Sert Güç ve Yumuşak Güç: Sert ve Yumuşak Güç kavramları ilk olarak Joseph Nye tarafından kullanılmıştır. Yumuşak Güç kavramı devletlerin birbiri üzerinde kendi çıkarlarını koruma amacıyla, güç veya zor kullanmadan, kültür, eğitim, yatırım, dış politika ve siyasi değerleri ve kurumları kullanarak, diğerlerine istediğini yaptırabilme kapasitesidir. Sert Güç ise devletlerin sahip oldukları ekonomik ve askeri kapasitelerini kullanarak, diğer ülkeler üzerinde baskı kurmaları ve bu şekilde bu devletleri kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlaması durumudur.

ÇÖZÜMLEME SÜRECİ VE BİRİMİ

Bitirirken, son nokta olarak, uluslararası ilişkileri ve sistemi anlama, açıklama ve çözümlemede nasıl bir yol izleyeceğimiz ve hangi çözümleme birimi üzerinde yoğunlaşacağımız üzerinde duralım. Şu ana kadar yaptığımız açıklamalar içinde, devletin hâlâ ana aktör ve çözümleme birimi olduğunu söyleyebiliriz. Uluslararası ilişkiler hâlâ ağırlıklı olarak ulus devletler arası ilişkiler olarak şekilleniyor. Ama bunu söylemek, hiçbir şekilde, küreselleşmenin, uluslararası örgütlerin, devlet altı örgütlerin ve sivil toplum ve sosyal hareketlerin önemini görmemek anlamına gelmiyor.

Bu Özetin tamamını,Çıkmış Sorularını,Deneme Sorularını adresinize gönderiyoruz!...

Tıklayınız

<https://www.kolaysinavlar.com/uluslararasi-iliskilere-giris-uli102u?search=uli102u>